

VNITŘNÍ PODOBA KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA V OBDOBÍ TZV. NORMALIZACE – POKUS O ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKU¹

JAROSLAV PAŽOUT

Reformní hnutí v letech 1968/1969 výrazně narušilo postavení Komunistické strany Československa jako monopolního držitele moci v zemi, který určuje hospodářský, politický i společenský život ve všech jeho základních aspektech. KSČ též do značné míry přestala fungovat jako strana bolševického typu, tedy na striktně hierarchickém principu, a především na jejích nižších úrovních byl patrný odklon od principů tzv. demokratického centralismu. Stopku pokusům o jiný, demokratičtější, humánnější a v neposlední řadě efektivnější způsob řízení společnosti i vlastního fungování strany vystavila intervence vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 a následné potlačování demokratizačních snah, u něhož pod tlakem Moskvy a domácích konzervativců asistovali i proreformně orientovaní předáci KSČ v čele s jejím prvním tajemníkem Alexandrem Dubčekem. Omezování svobodného prostoru vytvořeného v první polovině roku 1968 se neobešlo bez odporu veřejnosti včetně řady proreformních komunistů, ti však byli rychle vytlačováni z veřejného života.

Kombinace oprávněných obav z trestněprávního i profesního postihu, zklamání ze selhání proreformních politiků v čele s Alexandrem Dubčekem i stoupající frustrace z neúspěchů různých protinormalizačních vystoupení a známé skutečnosti, že mobilizaci mas není možno dosáhnout dlouhodobě, na jedné straně

---

1 Článek vychází z rozsáhlého výzkumu uskutečněného v rámci projektu GA ČR Komunistická strana Československa a bolševismus (nositel Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., č. 409/08/1621, 2008–2012), který by měl příštím rokem vyústit ve vydání rozsáhlé monografie. Jeho základem se stala habilitační přednáška, kterou jsem přednesl 29. 5. 2015 před vědeckou radou Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Text představuje pokus o zachycení základních aspektů fungování Komunistické strany Československa od porážky pražského jara do pádu normalizačního režimu v roce 1989. Pokud se věnuje dalším aspektům, především působením KSČ jako strany řídicí stát a společnost, činí tak v souvislosti s jejím vnitřním vývojem. Cílem studie není ani přinést analýzu ideologických aspektů působení komunistické strany. Vzhledem k charakteru textu vědomě ponechávám stranou historiografický rozbor dosavadního zpracování tématu.

a objektivní úspěchy politiky vedení komunistické strany zaměřené na uspokojení hmotných potřeb obyvatelstva na straně druhé² vedlo během zhruba dvou let k radikální proměně atmosféry ve společnosti.

Na počátku sedmdesátých let tak došlo k stabilizaci systému, který bez větších viditelných otřesů přežíval až do konce let osmdesátých. Vůdčí postavení ve vedení KSČ si i díky své bezesporu značné politické obratnosti upevnil Gustáv Husák. Jeho pozice přitom nebyla po dubnu 1969, kdy se stal prvním tajemníkem ÚV KSČ, nesporná. V samotném vedení komunistické strany probíhal ostrý mocenský boj mezi jednotlivými frakcemi. Husák musel vedle reformistů, kteří byli ze svých pozic během několika měsíců po jeho zvolení odstraněni, čelit tlaku i konzervativních komunistických předáků typu Vasilu Biľaka či Aloise Indry, skupiny bývalých stoupců Antonína Novotného i uskupení krajně dogmatických ultralevých komunistů pocházejících prakticky výlučně z českých zemí, do níž patřili mj. ministr školství ČSR Jaromír Hrbek nebo český ministr vnitra Josef Grösser.³ Soustavně byl z jejich strany kritizován za pomalé provádění tzv. normalizace, především za nedůsledný postup v kádrových otázkách, ozývaly se požadavky na tvrdé a plošné potrestání „viníků krizového vývoje“, včetně Alexandra Dubčeka. To Husák z pragmatických důvodů odmítal. Jednak by to ještě více destabilizovalo situaci v zemi, nemluvě o zahraničně politických důsledcích, jednak by s ohledem na jeho polednové postoje prosazení této koncepce mohlo ohrozit i jeho osobně.

Také sovětské vedení mělo zájem na co nejrychlejší stabilizaci Československa, samozřejmě opět plně podřízeného komunistické straně a respektujícího závazky vyplývající z jeho příslušnosti k „socialistickému táboru“. Z jeho pohledu jistě nebyli schopni zemi efektivně řídit ultraleví, novotnovci ani konzervativci kolem Biľaka, posledně jmenovaní to koneckonců plně prokázali v srpnu 1968, představovali však vhodný nástroj nátlaku Kremlu na Gustáva Husáka. Konečná podoba normalizace i složení nejvyšších mocenských orgánů pak byly výsledkem kompromisu především mezi Husákem a jeho spojenci, konzervativci a částí ul-

---

2 Můžeme mj. zmínit různá pronatalitní opatření, rozsáhlou bytovou výstavbu především formou panelových domů, která i přes řadu nedostatků přispěla k alespoň částečnému naplnění poptávky po dosažitelném bydlení i k jeho zkvalitnění, zvýšení nízkých důchodů tvořících jediný zdroj příjmů, mírné zvýšení mezd, či podporu osobní spotřeby formou dotací cen a dovozu spotřebních předmětů, a to i na úkor modernizace vlastních technologií. Realizace těchto sociálních koncesí vůči obyvatelstvu byla umožněna pozitivním hospodářským vývojem na počátku sedmdesátých let. S prohlubujícími se hospodářskými problémy především na konci osmdesátých let se však náklady na pokrytí těchto opatření stávaly pro československé národní hospodářství čím dál tím závažnějším problémem.

3 K tzv. ultralevým viz článek Pavla Urbáška: Jak „pancéřové divize“ bránily socialismus. K úloze ultraradikální levice v letech 1968–1970. Listy 36, 2006, č. 4, online: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=064&clanek=040604>, [2. 2. 2019].

tralevých. Vedoucí postavení G. Husáka bylo potvrzeno v květnu 1971 XIV. sjezdem KSČ, na němž byl zvolen do funkce generálního (tedy nikoli již prvního) tajemníka strany (v roce 1975 se pak stal prezidentem republiky). Na tomto sjezdu se vedení strany zformovalo v podobě, v jaké pak v podstatě vládlo až do konce osmdesátých let.

Kompromis představoval i text tzv. Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, který byl přijat na plénu ÚV KSČ v prosinci 1970. Tento dokument představoval oficiální a závaznou interpretaci reformního hnutí v roce 1968, období, které mu bezprostředně předcházelo, i následného procesu „konsolidace“. Vymezovalo též další směřování KSČ tím, že prohlásilo jakýkoliv pokus o reformy i v budoucnu jako kontrarevoluční.⁴

KSČ opět získala a v některých aspektech i zdokonalila kontrolu nad řídicími mechanismy v zemi. Došlo k obnově nomenklaturního systému, jehož prostřednictvím kontrolovala obsazování rozhodujících funkcí ve státní správě, hospodářské sféře i společenských organizacích na všech úrovních buď přímo svými členy, nebo osobami loajálními s režimem. V usnesení předsednictva ÚV KSČ z 6. listopadu 1970 ke kádrové a politické práci bylo uvedeno, že „praktickou realizací kádrové politiky se sleduje prohloubení vedoucí úlohy strany na všech úsecích společenské činnosti, [...] uplatnění lidí podle jejich politické vyspělosti, schopností i potřeb dalšího rozvoje socialistické společnosti.“⁵ Novým momentem kádrové politiky se stal důraz kladený na plánovitost kádrové práce, na vytváření tzv. kádrových rezerv a jejich dlouhodobou přípravu, která měla zajistit jejich odpovídající odbornou a politickou úroveň. Ruku v ruce s formováním nové kádrové politiky byly vytvářeny od centrální úrovně až po jednotlivé regiony nové kádrové pořádky, vymezující kompetence jednotlivých orgánů KSČ ke schvalování či přímo obsazování funkcí uvnitř strany i mimo ni.

Schvalování kádrů v rámci své nomenklatury patřilo k jednomu z nejvýznamnějších úkolů příslušných výborů komunistické strany a zároveň také k jednomu z nejčastějších bodů jejich agendy. Vyzdvihování důležitosti práce s kádry a potřeby jejich zlepšení patřilo k evergreenům vystoupení vedoucích funkcionářů komunistické strany. Zpravidla jednou za dva roky byla prováděna pod dohledem

4 Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. – Rezoluce k aktuálním otázkám jednoty strany. Praha 1988, online: http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks/cat_view/9-dokumenty/10-neperiodicke-publikace-ustedniho-vyboru-ks.html, [2. 2. 2019]. K následnému uplatňování tohoto dokumentu viz Cuhra, Jaroslav: Poučení stále (málo) platné. Příběh jednoho politického manifestu. Dějiny a současnost 30, 2008, č. 1, s. 30–33.

5 Usnesení předsednictva ÚV KSČ ze 6. listopadu 1970 ke kádrové a personální práci, které je možno označit za ucelený program KSČ v této oblasti, bylo publikováno in: Hradecká, Vladimíra – Koudelka, František: Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 31. Praha 1998, dokument č. 1, s. 120–133 (zde citováno ze s. 120).

KSČ tzv. komplexní hodnocení nomenklaturních kádřů a také hodnocení řadových pracovníků, při kterém byl vedle odborných aspektů posuzován též politický a osobnostní profil dotyčného pracovníka (morálně volní vlastnosti), včetně jeho zapojení do veřejného života. První komplexní hodnocení nomenklaturních kádřů, které probíhalo v poslední čtvrtině roku 1969 souběžně s komplexním hodnocením pracovníků hospodářské a státní správy podle usnesení vlády ČSSR z 29. září 1969, mělo ještě charakter čistky. Důsledkem dalších hodnocení již byly povětšinou menší změny na nomenklaturních postech, jejich cílem bylo především upevnění disciplíny a loajality.⁶

Na konci osmdesátých let se pod vlivem gorbačovských reforem kádrová politika vrátila k některým prvkům, které byly zavrženy na začátku sedmdesátých let, jako byl výběr z více kandidátů, v některých oblastech tajnou volbou. Od roku 1988 se stalo zvykem, že byly příslušnému stranickému orgánu předkládány dva, v některých případech i tři návrhy, z nichž volil nejvhodnějšího kandidáta. Šlo však spíše o formalitu, většinou bylo dopředu jasné, kdo bude vybrán.

Po porážce pražského jara docházelo též k návratu k základnímu pravidlu stranické práce, tedy k principu tzv. demokratického centralismu, podle něhož byla usnesení vyšších orgánů bezpodmínečně závazná pro všechny orgány nižší.⁷ Mezi stranickými orgány se připouštěly pouze vertikální kontakty založené na vztahu nadřízenosti a podřízenosti, nikoli tedy horizontální vztahy. Začal být opět přísně dodržován princip obsazování stranických funkcí, kdy nadřízené orgány předem určují obsazování stranických funkcí v nižších orgánech, kandidáty na příslušných konferencích navrhují a jejich delegáti je jednomyslně schvalují.

Hlavním prostředkem k plošnému odstranění aktérů a stoupců reformního hnutí z Komunistické strany Československa představovaly masové čistky. Ty ji měly zbavit všech demokraticky a proreformně smýšlejících členů a změnit ve spolehlivě fungující nástroj politiky normalizace na všech stupních a ve všech

---

6 Ke komplexnímu hodnocení nomenklaturních kádřů viz tamtéž, s. 103–107.

7 Ještě před svým zvolením prvním tajemníkem ÚV KSČ jednoznačně vyjádřil Gustáv Husák z pozice prvního tajemníka ÚV KSS 12. března 1969 na zasedání pléna ÚV KSS nutnost dodržování principu demokratického centralismu: „V současném období má mimořádný význam uvědoměná stranická kázeň a aktivní účast komunistů na realizaci politiky strany. Základem uvědomělé kázně a aktivity komunistů je ovšem ideová jednota, vytvořená na základě svobodné výměny názorů při rozvoji vnitrostranické demokracie. Nemá-li však naše strana být nekonečným diskusním klubem a bojištěm protichůdných názorů, má-li opravdu vést naši společnost na všech úsecích, je nevyhnutelně nutno obnovit dodržování principů demokratického centralismu, který zahrnuje i povinnost disciplinovaně dodržovat a obhajovat přijatá usnesení vyššího stranického orgánu. [...] Je nutno přejít od dosavadního anarchického stavu k zachování základních zásad života naší strany a důrazně žádat, aby každý člen strany, ať už řadový člen či vysoký funkcionář, disciplinovaně plnil usnesení nejvyššího stranického orgánu.“ Rudé právo, 13. 3. 1969, s. 3.

oblastech života společnosti. Ze strany byla v průběhu roku 1970 vyškrtuta nebo vyloučena více než pětina jejích členů (v absolutních číslech téměř 327 tis. osob). Připočte-li k tomu úbytek členské základny v letech 1968–1969, ztratila KSČ za tři roky zhruba půl milionu členy.

Zvláště tvrdě zasáhly čistky příslušníky tvůrčí inteligence, označované optikou normalizačního režimu vcelku oprávněně za hlavního viníka „krizového vývoje“. Při provádění čistek na počátku tzv. normalizace je možné vysledovat určité rozdíly v míře jejich rozsahu, resp. důslednosti v českých zemích a na Slovensku. Na Slovensku nešly tak do hloubky a především následky pro vyloučené či vyškrtuté byly většinou mírnější než v českých zemích. Nucený odchod velkého množství členů KSČ (i řady nečlenů) z řídicích postů vytvořil poměrně značný prostor pro sociální a profesní vzestup, obdobný situaci po únoru 1948. Nejvíce z tohoto stavu vytěžili samozřejmě aktivní normalizátoři z řad členů KSČ. Prostor se však otevíral i pro řadové komunisty a také nestraníky, pokud samozřejmě dostatečně projevili loajalitu k režimu. Z jejich řad byli později získáváni noví členové strany jako kádrová záloha pro nomenklaturní struktury. Pozornost se přitom zaměřila především na čerstvé absolventy středních a vysokých škol. Právě možnost přístupu mladých odborníků, „nezkompromitovaných“ politickým působením v letech 1968–1969, na uvolněná řídicí místa přeci jen zvyšovala v průběhu sedmdesátých let přitažlivost členství v KSČ u mladé inteligence, byť pojímané ryze pragmaticky.⁸

Vedení KSČ se podařilo v následujících dvou dekadách tyto ztráty zacelit, byť sociální a věkové složení nově přijímaných členů a kandidátů nebylo vždy takové, jak si představovalo – preferováni byli mladí uchazeči o členství působící v oborech klíčových z hlediska národního hospodářství a zajištění kontroly komunistické strany nad společností, velký důraz pak byl kladen na odpovídající zastoupení členů KSČ dělnického původu. Regulování podoby členské základny mělo výrazně napomoci znovuzavedení většinou dvouleté kandidátské lhůty s platností od 1. června 1971 (kandidátská lhůta existovala od listopadu 1948 do května 1966). Ta byla označována za jeden ze základních předpokladů soustavného zkvalitňování členské základny KSČ a tím i posílení její akceschopnosti. Snaha dodržovat početní kvóty a procentuální podíl jednotlivých sociálních a věkových skupin stanovených pro přijímání členů a kandidátů strany vedlo nezřídka k přijímání nevhodných osob, často kampaňovitě na konci roku. Ty pak byly často záhy vyškrtávány či vylučovány ze strany nebo postiženy mírnějšími stranickými tresty. Tradiční ideologicky podmíněný důraz na dodržování třídních parametrů se ocital v rozporu se stoupajícím tlakem na odpovídající odbornou

8 Problematika čistek v KSČ na začátku 70. let 20. století je zpracována především v práci Jiřího Maňáka: *Čistky v Komunistické straně Československa 1969–1970*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 28. Praha 1997.

úroveň členů a kandidátů členství ve straně (tedy i potenciálních řídicích kádrů) a jejich osobní iniciativu.

Ke konci osmdesátých let se tento problém prohluboval. V roce 1987 byl poprvé zaznamenán pokles podílu ekonomicky činných dělníků na složení strany, v následujícím roce pak došlo i k jejich absolutnímu poklesu. V roce 1989 pak byl poprvé zaznamenán celkový úbytek členské základny.⁹ K latentním problémům souvisejícím s kvalitou členské základny tak přibýly i viditelnější problémy s negativním vývojem sociální a věkové struktury strany i s úbytkem členstva, který se mohl působením časového faktoru i v důsledku aktuálního politického vývoje prohlubovat. (Průměrný věk členů strany byl více než 45 let, každý pátý komunista měl přes 60 let.)¹⁰

Mnohem zásadnější byly dopady čistek kvalitativního rázu. Z KSČ byli vyloučeni nositelé snah o ekonomické i politické reformy, kteří pomáhali svou činností získávat v roce 1968 straně autoritu ve veřejnosti. Na jejich posty se naopak dostali funkcionáři, kteří se netěšili u obyvatel důvěry a kteří se cítili být reformním hnutím ohroženi, nebo pragmatci typu Gustáva Husáka a Lubomíra Štrougala, kteří se chopili příležitosti k zisku mocenských pozic. Aktivních normalizátorů byla sice ve straně menšina, ovládali ale vedoucí posty. Skutečnost, že se KSČ zbavilo stovek tisíc svých členů, přispělo minimálně ve střednědobé perspektivě k podlomení možnosti vytvořit významnějšího reformního křídla uvnitř strany. To ovlivnilo i přístup ke gorbačovovským reformám v druhé polovině osmdesátých let.

Režim vyžadoval čas od času od obyvatelstva manifestační vyjádření souhlasu s jeho politikou např. při rituálně se opakujících masových oslavách Prvního máje nebo při volbách do zastupitelských sborů, z nárazových akcí můžeme zmínit mj. odsouzení Charty 77 v roce 1977 nebo petice Několik vět v roce 1989. Ve skutečnosti mu však pasivita společnosti, která se ve své většině po porážce reformního hnutí stáhla z veřejného prostoru do soukromí, spíše vyhovovala. Naopak ve vztahu k členské základně usilovalo vedení KSČ o její aktivizaci, konec

---

9 Vycházíme ovšem ze stavu k 1. 10. 1989, kdy bylo v KSČ organizováno 1 697 745 občanů, z toho 1 617 863 členů a 79 882 kandidátů. K 1. 1. 1989 to bylo celkem 1 721 085, z toho 1 624 182 členů a 96 903 kandidátů. Štverák, František: Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany. Praha 2010, s. 428. Je možné, že by se základními organizacím v posledním čtvrtletí obvyklým kampaňovitým přijímáním nových členů ke konci roku podařilo rozdíl alespoň vyrovnat. O celkovém trendu nezájmu o členství ve straně na druhou stranu svědčí výrazný rozdíl v počtu kandidátů.

10 Zpráva o vývoji členské základny za rok 1988 a v období od XVII. sjezdu KSČ projednávaná 18. 8. 1989 předsednictvem ÚV KSČ a 31. srpna 1989 zoeslaný krajským (městským), okresním (obvodním) výborům KSČ. NA, KSČ-ÚV, Dopisy a dálnopisy ÚV KSČ, č. j. ÚV 86/1989.

konců na aktivní participaci i řadových komunistů na kontrole a řízení společnosti byl normalizační režim založen.

Členové i kandidáti strany byli neustále vyzýváni k aktivní práci ve straně i mimo ni. Dlouhodobá neúčast na práci základní organizace nebo nedodržování jiných povinností člena strany, např. neplacení členských příspěvků, byla v některých případech nicméně postihována vyškrcnutím, případně nižšími stranickými tresty. Stranicky řešeny byly i případy soudních postihů komunistů nebo jejich „nesoudružské“ či amorální jednání. Materiály o disciplinárních jednáních pak umožňují vytvořit si barvivý obrázek o tom, jak pestré mezilidské vztahy a jednání vyplývající z osobnostního nastavení jednotlivců a jejich všemožných místních vazeb se skrývaly pod nánosem fráží a oficiálních akcí. Jsou dokladem skutečnosti, že členská základna strany byla, pokud jde o sociální vztahy, vzorkem společnosti, který se jí v dobrém ani ve zlém nikterak nevymykal.

K pasivitě členské základny i celé veřejnosti výrazně přispívalo též neustálé zdůrazňování a reálné uplatňování tzv. demokratického centralismu. O správnosti rozhodnutí vyšších orgánů se nediskutovalo, vyslovoval se s nimi souhlas, což bylo zpětně vedením KSČ považováno za důkaz správnosti jeho politiky a její podpory v členské základně i v celé společnosti.¹¹ Navzdory tomu byla po členské základně neustále vyžadována kritika a sebekritika. Výběr témat, k nimž se bylo možno kriticky vyslovovat (mj. zvyšování administrativní zátěže, nedostatky v zásobování, pasivita členské základny) i vlastní intenzita této kritiky, byly samozřejmě výrazně omezeny, aby nebyl narušen status quo vymezený tzv. Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Skutečná kritika často znamenala pro ty, kteří s ní vystoupili, různé nepříjemnosti od šikanování až po trestněprávní postih, a to zdaleka nemluvíme pouze o aktivních odpůrcích režimu.¹²

Vedle propagovaného úsilí o aktivizaci členské základny i obyvatelstva brojilo vedení komunistické strany prakticky permanentně proti tzv. nesocialistickým a protispolečenským jevům, mezi které byly řazeny rozkládání majetku v soci-

11 Kmeť, Norbert: Aktivita a pasivita stranických organizací počas normalizácie. In: Český a slovenský komunismus (1921–2011), eds. Jan Kalous – Jiří Kocian. Praha 2012, s. 220.

12 Opatrně to občas přiznaly i nejvyšší stranické orgány. Zmínit můžeme zprávu Ústřední kontrolní a revizní komise pro XV. sjezd v roce 1976 o její činnosti od XIV. sjezdu, respektive její část věnovanou práci s dopisy pracujících a se stížnostmi, jejichž vyřizování kontrovala ÚKRRK v odděleních ÚV KSČ, ve stranických institucích a na krajských výborech. Od XIV. sjezdu řešila 1470 stížností a výsledky šetření pak byly projednány v příslušných stranických orgánech a organizacích, jež přijaly příslušné závěry. Při vyřizování žádostí a připomínek se ÚKRRK setkala s „některými nepřipustnými metodami, jako je šetření pisatele místo zkoumání věcné stránky podání. Vyskytují se i případy, kdy se oprávněná kritika obrací proti kritizujícím.“ XVI. sjezd Komunistické strany Československa. Praha 6. dubna – 10. dubna 1981. Praha 1981, s. 103.

alistickém vlastnictví, korupce, protekcionářství, lajdáctví či zneužívání funkcí. V únoru 1983 zaslalo předsednictvo ÚV KSČ stranickým organizacím dopis zabývající se prohloubením účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti, morálky a disciplíny. V dopisu bylo mj. uvedeno: „Neoprávněné získávání majetku nebo jiného osobního prospěchu má negativní politické dopady na myšlení a jednání lidí. Tak tomu je zejména v případech, kdy majetek některých občanů, způsob jejich života je v zjevném nepoměru s jejich oprávněnými příjmy a majetkovými možnostmi. Zvláště závažné je to v případech, kdy takto jednají někteří vedoucí pracovníci v odpovědných funkcích. To ve svých důsledcích poškozují autoritu strany, zájmy socialistické společnosti a je zneužíváno našimi nepřáteli i k ideologické diverzi.“¹³ Dopis se stal v následujících letech základním dokumentem v proklamovaném boji s protispolečenskými jevy. Do kampaně proti nim se zapojilo i Rudé právo a další periodika, dopad dopisu nicméně oslabovala již ta skutečnost, že v úplnosti byl veřejně publikován až o více než tři roky později.¹⁴

Komunisté měli stát v čele boje proti těmto zlořádům, často se však na nich podíleli. Některé z nich byly spojeny s nastavením samotného systému, konkrétně s nedostatkem zboží a řady služeb. Tento stav, který se odrážel ve stovkách dopisů nespokojených občanů vrcholným politickým představitelům a orgánům, se vedení KSČ nedařilo ani v řadách strany přes udílené stranické tresty i občasně trestněprávní postihy změnit.¹⁵

---

13 NA, fond KSČ– ústřední výbor, 1945–1989 (KSČ–ÚV), Dopisy a dálnopisy ÚV KSČ, č. j. ÚV 4/83, Dopis předsednictva ÚV KSČ stranickým orgánům a organizacím k prohloubení účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti, morálky a disciplíny; přiložen byl Soubor opatření vlády ČSSR k předcházení neoprávněnému obohacování a k zajištění účinnějšího postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů z roku 1982. Dokument byl odeslán spolu s průvodním dopisem tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše vedoucím tajemníkům krajských (městských) výborů KSČ a prvnímú tajemníkovi ÚV KSS datovaným 10. 2. 1983.

14 Rudé právo, 19. 4. 1986, s. 2.

15 Asi nejnámější byla kauza předsedy spotřebního družstva Jednota v Dolním Kubíně a ředitele Okresního průmyslového podniku v Trstenej Stanislava Babinského. Tento „král Oravy“ byl v létě 1987 odsouzen pro dlouhodobě páchanou závažnou hospodářskou kriminalitu k vysokému trestu odnětí svobody. Při vyšetřování a soudním jednání vyšlo najevo, že řadě vysokých stranických, státních a hospodářských funkcionářů poskytoval zvýhodněné zboží, organizoval pro ně lovy a obdarovával je uměleckými i jinými předměty. O pocitu vlastní nedotknutelnosti některých vysokých funkcionářů komunistické strany a představitelů hospodářského managementu svědčí výpovědi před speciální pracovní komisí ústředních kontrolních a revizních komisí KSČ a KSS. Můžeme mj. uvést vyjádření náměstka ředitele Loděnic v Komárně. Poté, co byl dotazován na zjištění komise, že od S. Babinského obdržel neoprávněně darem nábytek za bezmála třicet tisíc korun, odmítl částku zaplatit a rozhořčeně se pozastavil nad tím, proč se ÚV KSČ zabývá takovými „prkotinami“. Potrestán byl pouze stranickou důtkou s výstrahou. Vilímek, Tomáš: „Kdo řídí – kontroluje!“. Podnikový management a úskalí „socialistické kontroly“ v československých

Zdánlivá nehybnost režimu byla narušena v druhé polovině osmdesátých let v souvislosti s gorbačovskými reformami.¹⁶ Československé normalizační vedení, které v nich oprávněně vidělo ohrožení svých pozic, zaujalo taktiku chválit co nejhlasitěji vše sovětské, ale doma si dělat, co chce. Zpočátku doufalo, že sovětská perestrojka je pouze další z řady ideologických kampaní, jejichž cílem je podnítit vyšší pracovní výkony a celkově lepší chod hospodářství při zachování zaběhnutého systému rozhodování. V tom byli vedoucí představitelé komunistické strany utvrzováni potížemi, s nimiž se Gorbačov při prosazování svých cílů setkával. Tato taktika byla zprvu poměrně úspěšná, koneckonců i většina obyvatelstva byla poměrně dlouho vůči novému kursu sovětské politiky vcelku skeptická.¹⁷ Zcela odmítavě reagovali vedoucí představitelé strany na pokusy srovnávat přestavbu a pražské jaro.

I ve vedení KSČ se však zformovala skupina kolem Lubomíra Štrougala, která se za pomoci perestrojkové rétoriky snažila prosadit určité změny.¹⁸ Především mladá technokratická generace členů strany, kteří do ní vstoupili po roce 1969, si byla vědoma nutnosti reformem hospodářství, které se potýkalo se stále většími těžkostmi. Je třeba si však uvědomit skutečnost, že o proreformním proudu uvnitř vedení komunistické strany mluvíme v kontextu československého prostředí, a také to, že vedle ideově motivovaných pohnutek určovaly jednání vrcholných politiků též osobní nebo skupinové zájmy. To zcela jednoznačně dokládá postoj Ladislava Adamce, považovaného za příznivce reformu, který se na konci roku 1987 spojil s Vasilem Biřákem, Karlem Hoffmannem, Aloisem Indrou a dalšími konzervativci v úspěšné snaze o sesazení Gustáva Husáka z postu generálního tajemníka ÚV KSČ. Husákovův pád spojený s oslabením pozic L. Štrougala – na podzim 1988 vypadl z předsednictva ÚV KSČ a v pozici předsedy federální vlády ho nahradil

podnicích v osmdesátých letech 20. století. Soudobé dějiny 24, 2017, č. 3, s. 366. Celou zprávu o výsledcích šetření této kauzy viz in: NA, KSČ–ÚV, 02/1 – předsednictvo, 1986–1989, sv. P 59/88, b. 1, Výsledky šetření provedeného s členy strany ve vztahu k Okresnímu průmyslovému podniku a Jednotě v Dolním Kubíně, 5. únor 1988.

- 16 Viz především texty Martina Štefka: Za fasádou jednoty. KSČ a SED po roce 1985. Červený Kostelec 2014; též Štefek, Martin: Komunistická strana Československa a proces přestavby v letech 1985–1989. In: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. VII, red. Jiří Kocian – Jaroslav Pažout – Jakub Rákosník. Praha 2010, s. 92–138.
- 17 Tůma, Oldřich: Několik poznámek ke kolapsu komunistického režimu v Československu. In: O dějinách a politice. Janu Křenovi k sedmdesátinám, eds. Jiří Pešek a Oldřich Tůma. Ústí nad Labem 2001, s. 38–39; též Pullmann, Michal: Eroze diktatury v době přestavby. Krize vládnoucích elit a rozpad ideologického konsenzu v Československu (1986–1989). Soudobé dějiny 19, 2012, č. 2, s. 260.
- 18 K tomu viz mj. Štefek, Martin: Konfliktní linie na stránkách tisku v době přestavby. In: Zpravodaj Komunistická strana Československa a bolševismus 3, 2010. Praha 2010, s. 35–52, online: <http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/zpravodaj-grantoveho-projektu-ksc-a-bolsevismus.html> [2. 2. 2019].

Ladislav Adamec – odstartoval po patnácti letech výraznější personální změny ve vedení komunistické strany, které směřovaly spíše v neprospěch přijetí reformem.¹⁹

V posledních dvou letech došlo přeci jen k jisté liberalizaci režimu, viditelné mj. ve výjezdni politice či v některých médiích. Vedení KSČ přistoupilo k přijetí několika zákonů a jiných dokumentů, které měly minimálně verbálně reformní, přestavbový potenciál, ať již se jednalo o zákon o státním podniku (např. volba ředitele zaměstnanci z více kandidátů) nebo o návrh nového programu a stanov KSČ. Tato opatření však již jednak buď nevstoupila vzhledem k překrotnému politickému vývoji na konci roku 1989 v platnost, nebo jejich aplikace byla spíše formální, jednak přicházela v tuto dobu již poněkud opožděně. Realizovat je navíc chtělo politické vedení stále do značné míry spojené s likvidací pražského jara, které sice verbálně mluvilo o gласnosti, ale na pokusy o dialog reagovalo represemi.

Režim musel čelit vzrůstajícím opozičním a nonkonformním aktivitám ve společnosti, projevujícím se mj. vznikem nových nezávislých iniciativ, konáním protirežimních demonstrací či stoupající produkci samizdatových tiskovin a rozmachem petičního hnutí. Ocital se navíc i v mezinárodní izolaci. Se znepokojením sledoval jednání u tzv. kulatého stolu mezi opozicí a mocí započatá v únoru 1989 v Polsku, červnové drtivé vítězství Solidarity ve volbách a jmenování první nekomunistické vlády v čele s Tadeuszem Mazowieckým v září 1989 stejně jako vývoj v Maďarsku, kde vládoucí Maďarská sjednocená dělnická strana hledala cestu z krize v jednání s opozicí vedoucí k postupnému přechodu na demokratický pluralitní politický systém. S Maďarskem se Československo v roce 1989 dokonce dostalo do konfliktu v otázkách dostavby vodního díla Gabčíkovo-Nagymaros a postavení maďarské menšiny na Slovensku. Maďarské rozhodnutí začít od května 1989 odstraňovat drátěné zátarasy na hranicích s Rakouskem vyvolalo v létě 1989 na československém území krizi vyvolanou se snahou východoněmeckých občanů vycestovat prostřednictvím velvyslanectví SRN v Praze do Maďarska a posléze do SRN. To narušilo vztahy s NDR a navíc se setkalo s velkým ohlasem u československých občanů.²⁰ Nelze podcenit ani psychologický dopad vývoje v sousedním Polsku a Maďarsku – a nakonec samozřejmě též pád berlínské zdi 9. listopadu 1989 – na československé obyvatelstvo.

Obecně stoupal nezájem obyvatel (a v první řadě dělníků) o členství v KSČ a klesala naopak ochota členů strany se ve prospěch režimu angažovat. Výše uve-

---

19 K mocenskému zvratu ve vedení KSČ na konci roku 1987 viz především Koudelka, František: Husákův pád 1987. Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ. Soudobé dějiny 7, 2000, č. 3, s. 473–525; dále mj. Suk, Jiří: „Vidím vám všem až do žaludku“. Sesazování Gustáva Husáka v roce 1987. Dějiny a současnost 36, 2004, č. 4, s. 22–27.

20 Prečan, Vilém (ed.): Ke svobodě přes Prahu. Exodus občanů NDR na podzim 1989. Sborník dokumentů. Praha 2009.

dené dokládají i výsledky výzkumu Ústavu pro výzkum veřejného mínění Federálního statistického úřadu uskutečněného v červnu 1989. Ačkoli ho musíme brát s jistou rezervou a přihlížet k pravděpodobné opatrnosti části respondentů při odpovědích na položené otázky, nevyznívá pro vedení komunistické strany příliš pozitivně. Mezi dotázanými, a to i členy KSČ, jednoznačně převažoval názor, že vstup do strany je motivován výhodami, které členství poskytuje. Pouze necelá polovina straníků (46 %) by do strany znovu vstoupila, 29 % odpověděla záporně a 25 % uvedla, že neví. Ve zprávě bylo konstatováno, že došlo k určitému narušení jednoty strany a lidu a KSČ ztrácí u občanů svou autoritu. „Za velmi závažné zjištění je třeba považovat to, že jedna polovina stávající členské základny KSČ se neidentifikuje s jejím programem nebo jeho realizací, což ukázaly rozpaky nad hypotetickou otázkou, zda znovu vstoupit do strany. Tyto tendence se mohou velmi nepříznivě projevit v případech složitých vnitropolitických situací.“²¹ Vývoj měl dát této prognóze brzy za pravdu.

---

21 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., sbírka Ústav pro výzkum veřejného mínění, Názory občanů ČSSR na vedoucí úlohu KSČ. Závěrečná zpráva Institutu pro výzkum veřejného mínění. Praha, listopad 1989, č. 89-9.

Die innere Gestalt der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei in der Ära der sog. Normalisierung – Versuch einer grundlegenden Charakteristik

Die Stellung der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei als monopolistischer Machthaber im Land, der das wirtschaftliche, politische und gesellschaftliche Leben in allen seinen Grundaspekten bestimmt, wurde durch die Reformbewegung in den Jahren 1968/1969 deutlich beeinträchtigt. Die KSČ hörte auch in beträchtlichem Maß auf, als Partei bolschewistischen Typs zu funktionieren, also nach einem strikt hierarchischen Prinzip, und vor allem auf ihren unteren Ebenen war das Abgehen von den Prinzipien des sog. demokratischen Zentralismus offenkundig. Der Versuch einer demokratischeren, humaneren und nicht zuletzt effektiveren Gesellschaftsordnung und auch der eigenen Funktionsweise der kommunistischen Partei wurde durch die Intervention der Armeen von fünf Warschauer-Pakt-Staaten in der Tschechoslowakei im August 1968 und die folgende Unterdrückung der Demokratisierungsbestrebungen beendet, der unter Druck Moskaus und der einheimischen Konservativen auch die reformgesinnten Anführer der KSČ Beihilfe leisteten.

Zu Beginn der 70er Jahre kam es zu einer Stabilisierung des Systems, das ohne größere sichtbare Erschütterungen bis zum Ende der achtziger Jahre überdauerte. Die KSČ erlangte wieder die Kontrolle über die Führungsmechanismen im Land und in gewissen Aspekten perfektionierte sie diese. Man erneuerte die Nomenklatura, mittels der die KSČ entweder direkt durch ihre Mitglieder, oder durch dem Regime loyale Personen die Besetzung der entscheidenden Posten in der staatlichen Verwaltung, der Wirtschaftssphäre und auch in den gesellschaftlichen Organisationen auf allen Ebenen kontrollierte. Die kommunistische Parteiführung war bestrebt, die Struktur der Partei auch vom Gesichtspunkt der Gesellschaft, der Sozialschichten, des Alters, der Bildung und des Geschlechts zu formieren. Das war bis in die Mitte der 80er Jahre im Ganzen erfolgreich, es gelang gleichfalls, die Verluste nach den Säuberungen zu Beginn der 70er Jahre wettzumachen, was nichtsdestotrotz auf Kosten der Qualität der Mitgliederbasis erfolgte. Die Führung der kommunistischen Partei entwickelte auch intensive Bestrebungen, die Parteimitglieder und die Mitgliedschaftskandidaten durch ideologisches Wirken und ununterbrochene Appelle an eine Parteimitglieder- und Kandidatenaktivierung zu beeinflussen, einschließlich ihrer Einbindung in die Verfolgung verschiedener Formen der sog. Störung der sozialistischen Gesetzmäßigkeit. Die Kommunisten sollten an der Spitze des Kampfes gegen diese Mißstände stehen, oftmals beteiligten sie sich jedoch daran. Eine bedeutende Rolle spielten verschiedene Disziplinarelemente, vor allem die Verhängung von Parteistrafen.

Die scheinbare Bewegungslosigkeit des Regimes wurde in der zweiten Hälfte der 80er Jahre im Zusammenhang mit den Reformen Gorbatschovs gestört. Darin sah die normalisierte Führung der Tschechoslowakei zurecht eine Bedrohung ihrer Positionen, daher machte sie sich sehr zögerlich an ihre Anwendung in der Tsche-

choslowakei. Allgemein stieg das Desinteresse der Bevölkerung (und in erster Linie der Arbeiter) an einer Mitgliedschaft in der KSČ, die schon zuvor vor allem durch pragmatische Gründe motiviert war. Im Gegenteil sank die Bereitschaft der Mitglieder der Partei, sich für das Regime zu engagieren, was sich eindeutig an der Jahreswende 1989 offenbarte.

The Communist Party of Czechoslovakia (CPC) from inside in the period of the normalization – an attempt of a brief characteristics

A reform movement of the years 1968/1969 significantly disturbed the position of the Communist Party of Czechoslovakia as a monopoly holder of the power in the state that determines the economic, political and social life in all of their basic aspects. The CPC stopped, to a great extent, to work as a party of the Bolshevik type, i. e. based on the strictly hierarchical principle, and especially on the lowest level, there was an obvious diversion from the principles of the so-called democratic centralism. An attempt to achieve a more democratic, humane and, last but not least, a more efficient way in governing of the society and of the Communist party alone was terminated by the intervention of Warsaw Pact armies in Czechoslovakia in August 1968 and by subsequent suppression of democratisation efforts that was assisted, under the pressure from Moscow and local conservative elements, also by pro-reform representatives of CPC.

At the beginning of 1970s, the system was stabilised and survived, without any major upheavals, until the end of 1980s. The CPC regained and, in some aspects, improved the control over the governing mechanisms in the state. A nomenclature system was restored that enabled the party to control the filling of decisive functions in the state administration, economic sphere and social organisations at all levels either directly by its members, or by persons loyal to the regime. The leaders of the CPC made intensive efforts to influence the members and candidates of the party ideologically, by permanent calls for activation, which included their involvement in various forms of fight against violation of the socialist law and order. The communists were supposed to stand in the first line of fight against such transgressions, yet they often participated in them. An important role was also played by various elements of disciplining the members, especially by party punishments.

A seeming immobility of the regime was disturbed in the first half of 1980s by Gorbachev reforms. The normalisation leaders of Czechoslovakia regarded them rightfully as a threat to their positions and, therefore, proceeded only very carefully in their implementation in Czechoslovakia. Generally, the disinterest of people (first of all, workers) in a membership in the CPC, motivated by pragmatic reasons anyway, was growing. And a willingness of party members to engage themselves in favour of the regime was falling down, which was decidedly manifested at the end of 1989.